

ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ YAYINLARI : 98

TARİHTE TÜRK DEVLETLERİ I

ANKARA
1987

KARLUKLAR

Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU

Çin kayıtlarında *Ko-lo-lu* şeklinde zikredilen adları Türkçe “*karlık*” (*kar yığını*) mânasında olan Karluk’ların Türk soyundan geldiği ve bir *Gök-Türk boyu* olduğu Çin kaynağında (T’ang-shu) belirtilmiş ve oturduğu saha olarak da Altay’ların batısındaki *Kara-İrtiş* ve *Tarbagatay* havalisi gösterilmiştir. *Karluk*’lar burada üç kabileden kurulu birlik hâlinde bulunuyorlardı. Daha *İstemi* zamanında Türk hâkimiyetinin *Hazar*’ın kuzeyi ve *Mâneraünnehir*’e doğru genişlemesinde şüphesiz büyük rolleri olan *Karluk*’ların her iki *Gök-Türk* hâkanlığı devrindeki durumu şöyle idi. 630–680 yılları arasında, diğer Türk boyları gibi bunların da kendi başlarına buyruk olarak, zaman zaman Çin’e karşı geldikleri görülmektedir. 640 sıralarında Turfan’ın kuzeyine kayan *Karluk*’lar, Çinliler tarafından mağlûp edilerek (650, 654) *P’ei-ting* eyâleti (Tanrı Dağlarının kuzey sahası)’ne bağlandılar. Fakat her kabile kendi reisinin kontrolü altında idi. Bu haberi veren Çin kaynaklarının, 665’e doğru, tekrar toparlanan *Karluk*’ların Çin nüfuzundaki ne Batı, ne Doğu *Gök-Türk* kanadına tâbi olmaksızın yaşadıklarını kaydetmesi dikkate değer. Evvelce “*Kül-Erkin*” unvanını taşıyan *Üç-Karluk* beyi bu tarihlerde “*Yabgu*” unvanını almış ve kuvvetli bir orduya sahip olmuştur. Daha sonra *Kapgan Kagan* tarafından *II. Gök-Türk* hâkanlığına bağlandığını gördüğümüz *Karluk*’lar, Çin’in de teşvik ve tahriki ile, *Gök-Türklere* karşı ayaklanarak şiddetli mücadelelerde bulunmuşlardı. *Bilge Kagan*’ın ölümünden sonra tekrar faaliyete geçerek, *Uygur* ve *Basmıl*’larla birlikte, *Gök-Türk* hâkanlığının yıkılmasında etkili oldular. *Basmıl*’lar hâkim duruma geldikleri sırada (742), “*Sağ (batı) yabgu*” mevkiini alan *Karluk* başbuğu, *Uygur* hâkanlığının kurucusu *Kutlug Bilge Kül* zamanında “*Sol (doğu) yabgu*” oldu. Fakat bu, *Karluk*’ların tamamını temsil etmiyordu: *Beş-balık* havalisinde oturan *Karluk*’ların kendi seçtikleri *Tun-Bilge* adında ayrı bir *yabgu*’ları vardı. Ancak *Ötüken*’de yeni kurulan *Uygur* hâkanlığı bütün *Karluklar* tarafından üst tanınıyor ve *yabgu*’lar hâkana bağlı bulunuyorlardı.

Batıda *Emevî-Arap* ilerlemesini durdurmuş olan *Türgiş* hâkanlığının çöküntüye gittiği bu tarihlerde Orta Asya Türk ülkelerinin korunması gibi bir tarihî vazife bu defa *Karluk*'lara düşmüştü. Zira *Mâveraünnehir* yine *Arap*'ların nüfuzu altına girmiş ve hattâ *Seyhun-ötesinde* bazı *Arap* ileri harekâtı görülmüştü. Ancak bu eski devir *Emevî* istilâcılığından farklı idi. Gittikçe hızını artıran *Abbasi* propagandası, *Emevî*'lerin "imtiyazlı *Arap milleti adına fetih*" düsturu yerine, bütün müslümanlar arasında farklılığın kaldırılması ve eşitlik fikrini yayıyordu. Böylece *Arap* baskısının gücünü kaybetmesi *Çinli*'leri Orta Asya'da bir iktidar boşluğu husule geldiği düşüncesine götürmüş, dolayısıyla *Çinli*ler eski Orta Asya siyasetlerini canlandırarak, *Karluk*'ların dahil bulunduğu bölgelere yeniden el koymak istemişlerdi. Bu suretle neticede meşhur *Talas muharebesi* vukua geldi (751 Temmuz). İslâmlarla *Çinli*ler arasında cereyan eden bu muharebeye kadar *Karluk*'lar *T'ang*'ların tarafını tutmakta idiler. Fakat onların gittikçe açığa çıkan siyaseti karşısında, *Arap*'larla işbirliği yaparak, *Çinli*'lerin ağır yenilgiye uğramasını sağladılar. *Tarım* havzasından itibaren batı *Karluk*'lara, doğu bölgesi *Uygur*'lara âit olmak üzere *Orta Asya*'nın yine Türk hâkimiyetinde kalmasını temin eden bu savaşta uğradığı bozgun yüzünden *Çin*, ağır iç buhranlara sürüklenmiş ve artık batı ile ilgilenememiştir.

Karluklar, kısa bir müddet, *Uygurlarla* Orta Asya'da iktidar yarışına giriştilerse de (747), *Uygur* kaganı *Moyen-çor* karşısında tutunamıyarak *Tarım* bölgesinden daha batıya çekildiler ve 7-8 yıl içinde (756) *Cungarya*'ya ve 766'da da çöken *Türgiş* iktidarının yerine *Balasagun*, *Talas* havalisine yerleşmek suretiyle eski *Batı-Gök-Türk* hâkanlığı sahasında hâkimiyet tesis ettiler (*Arslan İl-türgüg* zamanı)!. Başkentleri *Balasagun* idi. *Ötüken*'in üstünlüğünü tanımakta devam ediyorlar, aynı zamanda, siyâsî bir isim olarak "*Türkmen*" adını da taşıyorlardı. Kendi soylarını *Gök-Türk* hakân âilesi *Aşma* sülâlesine bağlayan *Karluk yabgu*'ları hâkimiyetin "*kutlu Ötüken*" ülkesi ile sıkı alâkası inancını muhafaza ediyorlardı. Fakat *Uygur* hâkanlığı orada yıkılınca (840), oradaki yeni *Kırgız* hükûmetini dikkate almıyan *Karluk yabgusu*, Türk hâkanlarının "*meşrû halefi*" sıfatı ile, kendini "*Bozkırların kanunî hükümdarı*" ilân ederek "*Kara-Han*" unvanını aldı (*Bilge Kül Kadir Kagan*) ve merkez olarak da, *Balasagun*'u seçti. İslâmiyeti resmen kabul eden (*Satuk Buğra* 904-911 arasında) ilk Türk kütlesi olmak ve müslüman *Samânî*'lerle siyâsî mücadelelere girişmekle beraber hem Türk hem İslâm tarihinde çok mühim yer tutan gelecekteki büyük *Kara-Hanlı* devletini kurmak gibi tarihî rol oynayan, sonra da, bir *Pendnâme*'de *Gazneli Sultan Mahmud*'un babası *Sebük-tegin*'in o çağda *Karluk* ülkesi olan *Bars-*

han'dan neş'et ettiği belirtildiğine göre, Türk-İslâm dünyasına Gazneli sultanları gibi diğer bir büyük sülâle vermiş bulunan Karluklar o sırada İslâm çevresinin en yakın komşuları olduklarından, Arapça-Farsça eserlerde kendilerinden çok bahsedilmiştir. *Hudûd'ul-Alem* (10. asrın son çeyreği)'de verilen bilgiye göre, *Karluk ülkesi*; doğuda *Tanrı Dağları*, kuzeyde *Oğuzlar*, güneyde *Yağma*'ların bir kısmı ve batıda *Mâveraün-nehir* ile sınırlanmış çok bakımlı bir memleket olup "Türk ülkelerinin en güzeli" idi. Eserde burada mevcut olan 15 şehir ve kasabanın adları sayılmakta ve Türk kabileleri zikredilmektedir.

Kara-Hanlı Devleti'nin *Yağmalar*, *Uygurlarla* birlikte, esas kütlelerini meydana getirdiği anlaşılan *Karluklar*, bu hânedan üyeleri arasında mücadeleler başgösterdiği tarihlerde devlete karşı cephe alarak huzursuzluk çıkarmağa başladılar ki, bu tutumları *Kara-Hitay* hâkimiyetinin Orta Asya'da çabucak gelişmesinde tesirli olmuş görünmektedir. *Kara-Hitay* hükümdarı *Yeh-lu Ta-şih* (*Kür-han*) 1137'de Semerkand *Kara-Hanlı* hanı *Mahmud*'u mağlûp ettiği zaman, bu han'ın dayısı olan Büyük Selçuklu sultanı *Sencer*'e yaptığı şikâyet, uğranılan yenilgi ile *Karluk*'ların ilgisini göstermektedir. *Sultan Sencer* de *Karlukları* te'dip etmek için çıktığı seferde karşısında *Kür-han*'ı bulmuştu. *Sencer*'in bu savaşta yenilmesi (1141 *Katavan savaşı*), mühim bir hâdise olarak, "put-perest" *Kara-Hitayların* tâ *Horasan* sınırlarına kadar sokulmalarını sonuçlandırmıştı.

Harezşahlar (*İl Arslan* zamanı: 1156-1172) ile *Kara-Hitay*'lar arasında da birçok anlaşmazlıklara sebep olan *Karlukların*, bu arada başbuğları *Yabgu-han* öldürüldü (1157), diğer bir *Karluk* başbuğu, *Ayyâr Bey*, *Kara-Hitay*'lar tarafından esir edildi (1172). *Karluk*'lara karşı, *Harezşah Alâüd-din Tekiş* de (1172-1200) bozkırlar bölgesine el atarak *Kanglı* ve *Kıpçak* gibi diğer Türk boyları ile kendini takviye ihtiyacını duymuştu. Bununla beraber, az sayıda da olsa, *Harezşahlar* ordusunda hizmet gören *Karlukların*, *Kara -Hanlı* tâbiyetinde olmak üzere *Türkistan*'da bir beyliğe sahip buldukları anlaşılıyor. Moğol istilâsı başladığı sıralarda (1215) merkezi *Kayalg* (İli nehrinin doğusunda) olarak devam eden bu beyliğin başında *II. Arslan Han* vardı. *Arslan Han*, *Uygur İdi-kut*'u *Barçuk* ile birlikte, Asya Türk ülkelerini baştan başa çiğneyen Moğolların hükmü altına girdi. *Cengiz Han*'a itaat eden ilk müslüman hükümdar olup 1221'de ölen bu *Karluk* "han"ının oğluna da *Özkent* şehri verilmişti. *Cengiz Han* zamanı Moğol devleti idaresinde vazife almış *Karluklar* görülmektedir. Hâlen *Badahşan* bölgesi (*Afganistan-Tacikistan* sınırı) *Özbek*'leri arasında *Karluk* adlı bir kabile yaşamaktadır.